

Moroko V. V. "Our Ukraine": establishment and opposition activities (2001–2004)

The article analyzes the process of creation and first years of political association "Our Ukraine". It is proposed to consider this as part of the formation of conglomerate party of power since the President of Ukraine Leonid Kuchma. Meaningful words of the party's program documents are examined in a span of time. The lack of clear ideological postulate of this association and its pursuit of social and humanitarian populism is pointed out. It is recommended to see the reasons of "orange" revolution in the commanding claims of regional manufacturing/industrial and administrative elite, which has faced the authoritarian ambition of the acting president.

Keywords: party, party system, opposition, "Our Ukraine", Victor Yushchenko

УДК 94(477):329"19"

В. В. Ширай

РОЗВИТОК КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХХ ст.

На основі документальних джерел аналізується становлення та розвиток кримськотатарського руху в Україні в контексті взаємодії з органами державної влади України щодо впливу на процеси репатріації депортованих наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Оцінюється діяльність курултаю та меджлису кримськотатарського народу, їх відносини з іншими організаціями, які виникли в цей період. Демонструються завдання та виклики, які постали перед депортованими. Розглядається формування правової бази кримськотатарського руху.

Ключові слова: кримські татари, депортовані, кримськотатарський рух.

У травні 1944 року за незаконними звинуваченнями із Кримського півострова тоталітарним режимом було депортовано близько 200 тис. кримських татар. Примусове переселення людей за національною ознакою здійснювалися у таких жорстких формах, що ставило під загрозу їхнє етнічне існування.

Із розпадом Радянського Союзу Україна одноосібно несе весь тягар видатків, пов'язаних із поверненням депортованих. Інші держави-учасниці СНД, на території яких проживали репатріанти, фактично не беруть участі в процесі їх повернення та облаштування. Кримськотатарська проблема в Україні стала не просто проблемою тисяч осіб кримськотатарської національності, які повертаються в АР Крим, а й загальнодержавною проблемою, від розв'язання якої залежить міжнаціональний мир і стабільність в Україні і Європі в цілому. З огляду на це український досвід репатріації кримських татар, актуальний та історично значущий.

Разом з тим, попри такі зусилля, кардинальних зрушень, які б знаменували її результативне завершення на сьогодні не спостерігається. Рівень конфліктного потенціалу кримськотатарської проблематики не зменшується.

На наш погляд, важливим напрямком історичного осмислення процесу репатріації є розуміння специфіки еволюції кримськотатарського національного руху.

Останніми роками з'явилось чимало досліджень з цієї проблем. З-поміж інших варто виокремити роботи О. Габріеляна, Б. Бабіна, С. Червоної, Ю. Зінченка. Разом з тим, на наш погляд, залишається не достатньо розробленою тема розвитку національного руху кримських татар в контексті взаємодії з органами державної влади України щодо впливу на процеси репатріації депортованих наприкінці ХХ - початку ХХІ.

З урахуванням викладеного вище, автор зазначає, що кримськотатарський національний рух організованих форм набув після ХХ з'їзду КПРС, коли було оприлюднено Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 квітня 1956 р. про звільнення кримських татар з-під адміністративного нагляду МВС, але із застереженням, що вони не мають права повертатися в Крим [1, с.249].

5 вересня 1967 року був прийнятий Указ Президії Верховної ради СРСР "Про громадян татарської національності, які проживали в Криму", де кримським татарам дозволялось віднині проживати по всій території СРСР [2, с.288].

Насамперед ці документи зумовили створення кримськими татарами власних політичних інститутів на етнічній основі. Їх головними завданнями стали пошук та здійснення форм мобілізації кримськотатарського народу до переселення та адаптації, забезпечення політичного контролю над своїм народом.

Проблеми та складнощі повернення та адаптації репатріантів у соціально-економічне та політико-правове поле Криму обумовили кардинальні зміни в кримськотатарському русі.

Першим кроком новітнього етапу розвитку кримськотатарського національного руху став II курултай - з'їзду представників кримськотатарського народу, що проходив у Сімферополі 26 - 31 червня 1991 року. В його програмних документах було чітко окреслено контури національної держави кримських татар. Ухвалена курултаєм "Декларація про національний суверенітет кримськотатарського народу" стала підґрунтям розробки проекту конституції Кримської республіки, який містив конституційно-правові гарантії забезпечення національного розвитку кримських татар, кримських караїмів та кримчаків "як корінного населення Криму" [3, с.58].

Йшлося там і про встановлення специфічної виборчого механізму у якому поза системою органів влади Кримської республіки, мав існувати курултай, який би обирався представниками "корінного населення" та

обирав 1/3 депутатів кримського парламенту, котрі складали б окрему палату. Представники "корінного населення", згідно зі статтею 93 проекту, мали право брати участь у виборах Верховної ради Кримської республіки не тільки за територіальними виборчими округами, а й за спеціальним округом. Віце-президент Криму мав бути представником "корінного населення" обирався Курултаєм [4, с. 58].

II курултай на основі таємного голосування обрав єдиний найвищий представницький орган кримськотатарського народу - меджліс, основною метою якого було визначено :

- ліквідація наслідків геноциду, вчиненого радянською державою щодо кримських татар, відновлення національних і політичних прав кримськотатарського народу і реалізація його права на вільне національно - державне самовизначення на своїй національній території ;

- здійснення системи заходів з повернення і облаштування кримських татар на історичній Батьківщині - в Криму, відродження мови, культури та релігії кримських татар ;

- вдосконалення структури народного господарства Криму з метою реалізації соціально - економічних програм, забезпечення соціального захисту кримськотатарського народу;

- покращення екологічного стану Криму [5, с.39].

Таким чином, від початку робота меджлісу мала засвідчити, насамперед українській владі, що у кримських татар є свій повноцінний політично структурований орган влади, який рішуче налаштований до боротьби за практичну реалізацію визначених програмних цілей. Це підтверджує і той факт, що в перші два роки меджліс перебував в повній опозиції до органів влади Криму, а в його риторичі домінувала тема про право кримськотатарського народу на самовизначення.

Слід також зазначити, що в середині 90-х років меджліс перебрав на себе монополію у кримськотатарському русі. Це стосувалося як ідеологічних підстав його функціонування так і фінансових можливостей, що поступали на реалізацію програм облаштування депортованих. Задля забезпечення такого статусу меджлісу його керівництвом здійснювалися достатньо рішучі і безкомпромісні кроки у боротьбі з опонентами.

Зокрема, напередодні позачергової (19-21 грудня 1997 року) сесії курултаю кримськотатарського народу незгодні з формами і методами діяльності меджлісу оприлюднили звернення. Його підписали 16 з 33 членів меджлісу. Голова меджлісу зі свого боку зробив серію енергійних і як виявилось ефективних дій щодо залучення на свій бік більшого числа депутатів курултаю. В результаті у постанові, що була прийнята на позачерговій сесії курултаю "Про заходи щодо подолання кризи у меджлісі кримськотатарського народу" підкреслювалося: "більшість делегатів національного съезду підтвердили повноваження Председателя Меджлиса кримскотатарского народа Мустафы Джемилева. Из состава Меджлиса были отозваны 16 его представителей, а также председатель Ревизионной комиссии Курултая. Проведены довыборы в Меджлис кримскотатарского народа и Ревизионную комиссию Курултая. Кроме того, большинством голосов делегаты Курултая отозвали из ВС Крыма депутатов Леннура Арифова, Наримана Абдурешитова, Лилю Буджурову. В качестве временной меры на период до следующего Курултая Председатель Меджлиса М.Джемилев был наделен полномочиями отводить без обсуждения и голосования 1/3 предложенных кандидатур при избрании членов Меджлиса и налагать вето на решения Меджлиса, которое может быть преодолено 2/3 голосов Меджлиса" [6, с.5].

Проте М.Джемілеву довелося публічно відповідати на звинувачення опозиції. Лідер меджлісу висловив свою позицію таким чином:

"Оргкомітет прийняв рішення проводити напівзакрите засідання курултаю, дозволивши доступ на засідання з боку ЗМІ тільки кримськотатарським виданням, а на гостьові місця впускали людей за списком затвердженими у тому числі і представникам опозиції. Час для виступу кожного депутата курултаю був попередньо визначений. Мікрофон надавався за заявками секретаріату, котрий теж був обраний самим курултаєм. Всім бажачим виступити надавали слово, а оплескували й прихильників голови, коли ті виходили за межі регламенту, або ж вживали некоректні слова. При цьому опозиції можна взагалі було не надавати слово для виступів так як вони не реєструвалися, оскільки розраховували залишити залу, якщо справи будуть розвиватися не за їх сценарієм. Так власне вони й зробили. Але зірвати засідання курултаю не вийшло так як за "групою 16-ти" ніхто не пішов" [7, с.215].

В цілому, наприкінці 90-х років вплив меджлісу на основну масу кримськотатарського населення дещо знизився. Не в останню чергу це було пов'язано з різким падінням життєвого рівня переселених громадян з числа осіб кримськотатарського народу, невиконанням тих обіцянок, які лідери меджлісу давали в останні роки.

Це дало змогу почати проводити більш активну політику іншим організаціям кримськотатарського національного руху, які так чи інакше намагалися посунути меджліс з позиції головного представника інтересів кримських татар.

Серед них необхідно виокремити організацію кримськотатарського національного руху, яка після створення меджлісу виявилася витісненою на другий план. Не бажачи залишатися в ролі слухняного виконувача ролі меджлісу, керівництво ОКНР час від часу виступало із самостійних позицій, критикувало меджліс і проводило власні акції. Під час проведення ОКНР заявила про створення своєї фракції, а у виступі її лідера Е.Хайреддинова пролунала критика меджлісу. На його думку, помилками меджлісу була участь у виборах "бутафоричного" президента Криму, відмова від участі у виборах до місцевих органів влади, відсутність координації дій громадських і політичних організацій народу, малоефективна робота засобів масової інформації і, нарешті, відсутність громадського незалежного контролю, який тільки і може зупинити нерациональне використання коштів [8, с.25].

У другій половині 90-х років дещо радикалізувалася діяльність Національного руху кримських татар (НРКТ). За приклад може слугувати збір підписів під вимогою скликання міжнародного трибуналу з розслідування злочинів проти кримських татар. У своїй заяві до міжнародних організацій НРКТ вимагав притягнути Україну "як головного відповідача на трибунал як державу, що незаконно володіє та розпоряджається територією кримськотатарського народу і не здатна забезпечити права жителів півострова" [9, с.71].

19 серпня 1995 року відбувся установчий з'їзд нової кримськотатарської націоналістичної партії на якому було заявлено про необхідність боротьби "Адалет" на якому було заявлено про необхідність боротьби за конституційне визнання кримських татар корінною нацією Республіки Крим, повноцінне (40%) представництво корінного населення на всіх рівнях законодавчої і виконавчої влади, повна компенсація за матеріальні збитки, завдані кримським татарам під час депортації. Як заявив лідер "Адалету" С.Керимов, тиск на керівництво автономії й центру триватиме доти, доки гарантії для татарського народу не буде закріплено у Конституції Криму, доки не буде відновлено державність останнього [10, с.4].

У програмі партії відстоювалося право створювати у разі виникнення реальної загрози для честі, майна і життя кримських татар воєнізованих підрозділів аскерів, які будуть спиратися на довіру народу та закони шаріату. Ідея створення цих загонів виникла як своєрідна противага воєнізованим формуванням козаків [11, с.4].

З цього приводу С. Керимов зазначив: "ми проти будь-яких, у тому числі і воєнізованих формувань і говорили про це ще в момент створення козацьких формувань. Підтримувані державними чиновниками, із зброєю в руках, вони могли б накоїти багато бід в Криму. Тому ми ще раз заявили на з'їзді - ніяких загонів аскерів немає, але ми залишаємо за собою право їх створення, якщо не буде припинена діяльність так званих козаків".

Водночас, за даними дослідниці кримськотатарського національного руху С. Червоної, певні зусилля щодо створення таких загонів партія вживала. Існували групи спортивно підготовлених юнаків, пов'язаних між собою в невеликі ланки (трійки або п'ятірки), підлеглі командирам цих ланок, побудовані за суворими законами дисципліни і правилам конспірації, готові за наказом, відданому головою партії, піднятися на захист кримськотатарського народу, оперативно прибути в будь-яку гарячу точку на території Криму [12].

На думку засновників, "Адалет" повинна стати політичною силою здатною більш радикальними методами боротися за вирішення соціально-економічних і політичних проблем кримських татар. Перші результати діяльності створеної структури дали підстави вважати, що "Адалет" у процесі реалізації своїх програмних установок здатна реально перейти до екстремістських форм і методів політичної діяльності.

За таких обставин необхідний був діалог, віднайдення точок дотику між владою та кримськотатарським рухом аби не допустити загострення ситуації, знаходження компромісних рішень. Однак, Верховна рада Криму обрала політику демонстративного ігнорування меджлісу і принципово відмовилася від діалогу з кримськотатарськими лідерами. Вона доручила правоохоронним органам "покласти край" антиконституційній діяльності меджлісу та ОКНР [13, с.79].

Зі свого боку, меджліс зреагував звинуваченням кримської влади у провокуванні міжнаціонального конфлікту. Обопільні закиди лише загострили ситуації в Криму, спричинили проведення кримськими татарами низки несанкціонованих мітингів, блокування роботи районних державних адміністрацій, судових засідань тощо [14, с.163].

Важливим кроком щодо стабілізації ситуації в кримськотатарському національному русі стало підписання Президентом України Л.Кучмою 18 травня 1999 року Указу "Про Раду представників кримськотатарського народу". В ньому, зокрема, зазначалося, що: "з метою більш оперативного вирішення політико-правових, соціально-економічних, культурних та інших проблем, пов'язаних з адаптацією та інтеграцією депортованого кримськотатарського народу в українське суспільство, невизначеністю правового статусу меджлісу, обраного курултаєм кримськотатарського народу, відповідно до пункту 28 статті 106 Конституції України (254к/96-ВР) постановляю:

1. Утворити при Президентові України Раду представників кримськотатарського народу як консультативно-дорадчий орган [15].

Відтак, була знайдена політико-правова форма легалізації меджлісу, що дало потужний імпульс процесу встановлення діалогу між органами влади та кримськотатарським національним рухом., послаблення спробам його радикалізації.

Отже, у вказаний період відбувався активний розвиток кримськотатарського руху на чолі якого став меджліс. Саме ця організація акумулювала в собі більшу частину лідерів репатріантів та виступила від імені депортованого народу. Меджліс, не дивлячись на внутрішні протистояння, активно представляв кримських татар у відносинах з Українською державою. Інші організації на той час виникали більшою мірою через протистояння в самому меджлісі, проте перебрати на себе його функції вони так і не змогли.

Джерела та література

1. Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці : Документи. Факти. Свідчення : (1917-1991) / Державний комітет України у справах національностей та міграції; Упоряд. Ю.Білуха, О.Власенко. – К., 2004.
2. Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці : Документи. Факти. Свідчення : (1917-1991) / Державний комітет України у справах національностей та міграції; Упоряд. Ю.Білуха, О.Власенко. – К., 2004.
3. Бабін Б. Проблема національних квот у виборчому праві України – історія і сучасність / Б. Бабін // Вісник Центральної виборчої комісії. – №2 (2). – К., 2004. – С.58-63.
4. Бабін Б. Проблема національних квот у виборчому праві України – історія і сучасність / Б. Бабін // Вісник Центральної виборчої комісії №2 (2). – К.,2004. – С.58-63.

5. Тищенко Ю. Суспільно-політичні процеси в АР Крим: Основні тенденції. / Тищенко Ю., Халілов Р., Капустін М. – К.: УНЦГД, 2008. – 84 с.
6. М.Джемилев. Отстаивая интересы Украины, я отстаиваю интересы крымскотатарского народа. // Крымское время. №7. 13.02. 1998.
7. Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство / Габриелян О.А., Ефимов С.А., Зарубин В.Г. и др. - Симферополь : [Изд. дом "Амена"], 1998. – 340 с.
8. Національна безпека і оборона. – К., 2001. – № 4.
9. Зінченко Ю. Кримськотатарська проблема: історія і сучасність / Ю. Зінченко // Український історичний журнал. – 2004. – № 3.
10. Адалет" - партия справедливости // Авдет. – 1995. – № 15-16/130-131 (4 сентября).
11. Адалет" - партия справедливости // Авдет. – 1995. – № 15-16/130-131 (4 сентября).
12. Червоная С. Крымскотатарское национальное движение (1994-1996). [Електронний ресурс] / С. Червоная // Режим доступу: <http://www.tatar-history.narod.ru/krim-tatar.htm>
13. Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці: Збірник документів Автономної Республіки Крим (1989 – 1999). – К. : "Абрис", 1999. – 416 с.
14. Котигоренко В. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації / В. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2005. – 222 с.
15. Указ Президента України. "Про Раду представників кримськотатарського народу" [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/518/99>

Ширай В. В. Развитие крымскотатарского национального движения в Украине в конце XX в.

На основе документальных источников анализируется становление и развитие крымскотатарского движения в Украине в контексте взаимодействия с органами государственной власти Украины относительно влияния на процессы репатриации депортированных в конце XX – начале XXI вв. Оценивается деятельность курултая и межлиса крымскотатарского народа, их отношения с другими организациями, которые возникли в этот период. Демонстрируются задачи и вызовы, стоящие перед депортированными. Рассматривается формирование правовой базы крымскотатарского движения.

Ключевые слова: крымские татары, депортированные, крымскотатарское движение.

Shyrai V. V. Development of Crimean Tatar national movement in Ukraine in the end of XXth century.

Analysis of formation and development of the Crimean Tatar movement in Ukraine is based on documentary sources. It is analyzed in the context of cooperation with government of Ukraine, that can influence the process of repatriation of deported Crimean Tatars at the end of XX century – at the beginning of XXI century. Activity of the Kurultay and the Majlis of the Crimean Tatars, their relationships with other organizations that appeared during this period are explored. Assignments and challenges of the Crimean Tatar movement are demonstrated. The forming of legal base of Crimean Tatar movement is considered.

Keywords: Crimean Tatars, deported, Crimean Tatar movement.